

τῆς ψυχῆς ἢ τῶν ὄντων καὶ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ συμβαῖνον καὶ λίαν σύνθετον ψυχικὸν φαινόμενον. Τὰ στοιχεῖα τοῦ φαινομένου τούτου τῆς βουλήσεως «ἀποτελοῦνται: 1) ἔξ ὀρισμένου εἶδους συναισθημάτων, εἰς τὰ ὅποια ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκδηλοῦται ἡ κατευθύνσις τῆς βουλήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ προπαρασκευάζεται ἡ ἐνέργεια τῆς βουλήσεως. 2) ἔξ ἐξελέξεως τῶν παραστάσεων προσδιορίζουσης τὸ ἰδιαίτερον ποιὸν τῶν συναισθημάτων τούτων καὶ ἀποτελοῦσης διὰ τοῦτο ἐλατήριον τῆς βουλήσεως. 3) ἔκ τῆς ἐξαρτήσεως τῶν ἐλατηρίων ἔκ τοῦ συνόλου τῶν ψυχικῶν καταστάσεων». (1)

δ. Αἱ ψυχικαὶ συνθέσεις.

Τὰ σύνθετα ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ φαινόμενα δι' ἀναλύσεως ἔφερον εἰς τὰ ἀπλᾶ αἰσθήματα καὶ τὰ ἀπλᾶ συναισθήματα, τὰ στοιχεῖα τοῦ ψυχικοῦ βίου, τῶν ὁποίων ἀδύνατον νὰ λάβῃ χώραν περαιτέρω ἀνάλυσις. Ἴδιον μένει νὰ εἰρεθῶσιν αἱ διὰ τούτων συνθέσεις κατὰ τρόπον καὶ εἶδος, δυναίμει τῶν ὁποίων ἔχομεν τὰ σύνθετα ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ φαινόμενα. Ἐκ τῶν ἀπλῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἀπλῶν συναισθημάτων διὰ συνθέσεως καὶ συγχωνεύσεως προκύπτουσιν αἱ «ψυχικαὶ εἰκόνας» (παραστάσεις), αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦσιν ἀθύμωστα ἐνόητας, μὲν ἴδια χαρακτηριστικὰ, μὴ διακρινόμενα εἰς τὰ στοιχεῖα, διότι, ἔφ' ὅσον κατὰ τὰς ψυχικὰς συνθέσεις, ἐν φαινόμενον δὲν ἀποτελεῖται ἀπλῶς ἔκ τοῦ ἀθροίσματος τῶν στοιχειωδῶν, κατ' ἀνάγκην παρουσιάζει νέα χαρακτηριστικὰ. Ὡς λειτουργία αἱ «ψυχικαὶ αὐτὰι εἰκόνας» διατελοῦσι πρὸς ἀλλήλας εἰς ἀδιείσπαστον ἀκολουθίαν καὶ συνοχὴν καὶ ἀλλάσσουν ἀπὸ μιᾶς στιγμῆς εἰς ἄλλην ἔκ τῆς συνδέσεως αὐτῶν πάλιν προκύπτουσι νέα λειτουργία ἢ ἐνέργεια καὶ ψυχικὰ φαινόμενα, ὅπου αἱ συνδέσεις τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν συναισθημάτων παραλλάσσουν ἐπίσης καὶ εἰς τρόπον μάλιστα, ὥστε λόγῳ τοῦ συγκεκριμένου καὶ ὀρισμένου τοῦ εἶδους τῶν αἰσθημάτων, νὰ μὴ προκύπτωσι νέα αἰσθήματα ἀλλ' ἰδιαίτεροι τύποι ἔκ τοῦ εἶδους αὐτῶν, δηλαδὴ αἱ ποικίλαι ἐσωτερικαὶ ἐντάσεις καὶ αἱ παραστάσεις τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Κατὰ τὴν σύνδεσιν τῶν ἀπλῶν συναισθημάτων προκύπτουσι νέα ἀπλᾶ συναισθήματα ὀρισμένου ποιῶν καὶ ἐντάσεως. Ὅτως ἔχομεν ὡς ἀποτέλεσμα πρώτων, τρόπον τινα, ἢ ἀμέσως ἔκ τῶν στοιχείων συνδέσεων, τὰς παραστάσεις μὲν ἀφ' ἑνός, τὰς θυμικὰς δὲ κινήσεις ἀφ' ἑτέρου. Εἰς τὰ διαδοχικὰ καὶ συνεχῆ συναισθήματα ὡς πρὸς παρελ-

(1) Πρὸς, Vorlesungen über Menschen- und Tierseele σελ. 258.

θούσας ἢ ἀκολουθούσας ψυχικὰς λειτουργίας, ὅπου ἰδιότροπον σύνολον συναισθημάτων ἕνασκει ἔντασιν ἐπὶ τοῦ ὑποκειμένου, ὅπως καὶ ἐν ἀπλοῦν συναίσθημα, ἀναγνωρίζει ὁ Wundt τὴν ἐκδήλωσιν πάθους (affect) διαφέροντος τοῦ ἀπλοῦ συναισθήματος ὡς πρὸς τὴν ἔντασιν τῆς ἐπιδράσεως. Διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν νὰ καθορισθῶσι σαφῶς τὰ ὅρια μεταξὺ συναισθήματος καὶ πάθους. Ὅπως δὲ διὰ προσθέσεως καὶ συνεχείας συναισθημάτων ἔχομεν τὸ πάθος, οὕτω διὰ προσθέσεως εἰς τὸ πάθος συναισθημάτων ἀποφάσεως καὶ ἐνεργείας, ἔχομεν τὴν βούλησιν, περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω ἐπραγματεύθημεν.

Ἐκ τῆς συνεχείας καὶ τῆς σχέσεως τῆς συνδεούσης τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα εἰς ἓν ὅλον, προκύπτει ἰδιαιτέρα ὄλως ἐνέργεια ψυχικὴ συνδέουσα καὶ συνέχουσα ἀγύχρονα καὶ διαδοχικὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἢ παραστάσεις. Τὴν τοιαύτην τριτοβάθμιον, τρόπον τινα, σύνδεσιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων ἢ λειτουργιῶν, ὀνομάζει ὁ Wundt συνείδησιν, ἐκδηλοῦσαν τὴν γενικὴν ἐκείνην σύνδεσιν τῶν ψυχικῶν φαινομένων, δυνάμει τῆς ὁποίας αἱ παραστάσεις, τὰ αἰσθητά, τὰ συναισθητά κλπ. συνδέονται στενῶς εἰς ἑνιαῖον καὶ ὁμοιογενὲς σύνολον. Ἡ περίστασις, καθ' ἣν διακόπτεται ἢ τοιαύτη συνοχὴ καὶ ἐνότης τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ λειτουργιῶν (ὑπνος, λιπυθυμία) ὀνομάζεται κατὰ τὸν Wundt ἀσυνειδησία, αἱ ἀνώμαλοι δ' ἀλλαγαὶ εἰς τὰς συνδέσεις τῶν παραστάσεων, ἀποτελοῦσι, κατ' αὐτόν, «ἀνωμαλίαν τῆς συνειδήσεως». Φορεὺς τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως εἶναι πάντοτε ὁ ἀτομικὸς σωματικὸς ὄργανισμός, ἐν τῷ ὁποίῳ πάλιν, ἢ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφαλοῦ (εἰς τὰ κύτταρα καὶ τὰ δίκτυα τῶν νευρικῶν ἑνῶν τῆς ὁποίας καταλήγουσι καὶ δι' ὧν ἀντιπροσωπεύονται πάντα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα σωματικὰ αἰσθητήρια ἢ κινητήρια ὄργανα) φαίνεται ὅτι ἀποτελεῖ τὸ ἄμεσον ὄργανον τῆς συνειδήσεως. Ἄλλ' ἐνταῦθα πρόκειται περὶ ὄργάνου ἀπλῶς ἢ λειτουργία τοῦ ὁποίου συμπέπτει νὰ γίνηται παραλλήλως πρὸς τὴν λειτουργίαν τῆς συνειδήσεως ὡς συμπεραίνομεν εἴτε ἐκ παθολογικῶν καὶ κλινικῶν παρατηρήσεων, εἴτε ἐκ φυσιολογικῶν καὶ ἀνατομικῶν, καθ' ὅς πάντα τὰ νεῦρα καταλήγουσιν εἰς τὸν ἐγκέφαλον. Δὲν πρόκειται ἐπομένως περὶ χώρου ὅπου αἱ παραστάσεις ἀνέρχονται καὶ κατέρχονται ἕνεκα τῆς μηχανικῆς αὐτῶν σχέσεως. Ἡ συνείδησις δὲν εἶναι «σκηνὴ θεατρικὴ.....ἐπὶ τῆς ὁποίας αἱ παραστάσεις ἡμῶν κατ' ἐναλλαγὴν, ὅπως τὰ πρόσωπα τῶν ἠθοποιῶν, ἀναβαίνουν, κατόπιν ἐξαφανίζονται εἰς τὰ παρασκήνια καὶ ὅταν ἔλθῃ ἡ σειρά των ἐπανέρχονται». Περὶ παραστάσεως, ἢ ὁποία ἀπαξ ἐξηφανίσθη, οὐδὲν γνωρίζομεν πλέον, οὔτε ἐπι-

στρέφει αὐτὴ ἢ ἰδίᾳ εἰς τὴν συνειδήσιν κατόπιν, ἀλλ' ἑτέρα ὁμοία πρὸς αὐτὴν ἢ ἢ αὐτὴ ἡλλοιωμένη. Τοῦτου ἕνεκα διὰ τῶν συνδέσεων (associationen) καὶ εἰσῶν τῶν παραστάσεων μόνον, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐρμηνεύσωμεν τὰς ψυχικὰς συνθέσεις καὶ τὴν συνοχὴν αὐτῶν. Οὔτε ἴσταιται ἡ συνειδήσις ὡς διακρίνουσά τις προσωπικότης ὑπεράνω τῶν γεγονότων αὐτῆς, διότι ἐνυπάρχει εἰς αὐτὰ καὶ δι' αὐτῶν μόνον ὑφίσταται. Τοῦτο σημαίνει «ὅτι ὁπωσδήποτε συγχρόνους καὶ διαδοχικὰς ψυχικὰς λειτουργίας ἔχομεν, τὸ δὲ πρόβλημα τῆς συνειδήσεως συνίσταται εἰς τὸ νὰ ἀποδειχθῇ εἰς ποῖαν σχέσιν ἔρχονται τὰ μονομερῆ φαινόμενα πρὸς ἄλληλα διὰ τὴν σχηματίσασιν διὰ τῶν τωούτων συνδέσεων καὶ σχέσεων τὸ σύνολον τοῦ ψυχικοῦ ἡμῶν βίου». Ἐν τῇ συνειδήσει εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρξωσι συγχρόνως περισσότεραι παραστάσεις, ἀλλ' αἱ μὲν εἶναι αἰσθηταί, αἱ δὲ σκοτειναί. Μετὰ τοῦ Leibnitz ὀνομαῖζει καὶ ὁ Wundt τὴν μὲν εἰσοδὸν σκοτεινῆς παραστάσεως εἰς τὴν συνειδήσιν μηχανικὴν ἀνάπλυσιν (perzeption) ἢ ἀπλὴν πρόσληψιν παιθητικὴν, τὴν δὲ λειτουργίαν γενέσεως αἰσθητοῦ παραστάσεως πρόσληψιν καὶ ἀφομοίωσιν (apperzeption). Ἡ σύνδεσις καὶ ἡ συνοχὴ ἐν τῇ συνειδήσει γίνεται ἀφ' ἑνὸς μὲν παραλλήλως καὶ συγχρονικῶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ διαδοχικῶς, ὅποτε ἀναλόγως πρὸς τὸν συγχρονισμόν τῶν ψυχικῶν περιεχομένων καὶ ἡ σαφήνεια ἐν τῇ συνειδήσει εἶναι μεγαλειτέρα ἢ μικροτέρα. Οὕτω κατὰ τὴν ἀπλὴν καὶ μηχανικὴν πρόσληψιν (perzeption) δὲν συγχρονίζονται πολλὰ ψυχικὰ περιεχόμενα, ἐνῶ ἡ ἐνεργητικὴ πρόσληψις καὶ ἀφομοίωσις (apperzeption) συνοδεύεται καὶ ὑπὸ μνῆκων αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων. Τὸ σύνολον πάντων τούτων τῶν ὑποκειμενικῶν λειτουργιῶν ὀνομαῖζει ὁ Wundt π ρ ο σ ο χ ἴ η ν χαρακτηριζομένην ὡς ἀκουσίαν μὲν καὶ μηχανικὴν κατὰ τὴν ἀπλὴν πρόσληψιν, ὡς ἐκούσιαν δὲ καὶ ἐνεργητικὴν κατὰ τὴν ἐνεργητικὴν πρόσληψιν (apperzeption). Τὰ περιεχόμενα, ἐφ' ὧν ἐφαρμόζεται ἡ προσοχὴ ἐν τῷ συνόλω των, ἀποτελοῦσι, κατὰ τὸν Wundt, τὸ «ὀ π τ ι κ ὸ ν π ε δ ῖ ο ν», ἢ τὴν «ὀ π τ ι κ ἴ η ν γ ῶ ν ῖ α ν» τῆς συνειδήσεως, ὅπως τὴν ὀνομαῖζει κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ὄρασιν, τὴν ὁποῖαν ὄρισμένα ἀντικείμενα καὶ εἰς ὄρισμένην μόνον ἀπόστασιν ἀπασχολοῦσιν. Ἐπίσης ὀνομαῖζει τὴν ψυχικὴν ταύτην κατάστασιν καὶ «ἐ ν σ υ ν ε ἰ δ ῆ τ ο ν ἄ π ο ψ ῖ ν» ἢ «ἐ σ ω τ ε ρ ῖ κ ἴ η ν ἄ π ο ψ ῖ ν». Ἡ μετάβασις ἐνὸς ὁπωσδήποτε ψυχικοῦ φαινομένου εἰς κατάστασιν ἀσυνειδήσασ σημαίνει «ὅτι ἀπομακρύνεται καὶ παραμερίζεται τοῦτο πᾶρ' ἄλλων ἐκ τῆς ἐνσυνειδήτου γωνίας, καὶ ἀντιθέτως ὅτι ἐπανέρχεται εἰς αὐτὴν εἰς ἡλλοιωμένην κατάστασιν λόγῳ τῶν νέων συνθηκῶν». Ἔως ἐκφράσεις ταύτας λαμβάνει ὁ Wundt εἰκονικῶς καὶ χάριν τῆς συντομίας διὰ τὴν πα-

ράστασιν τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως. Οὐδεμίαν ἄλλην σημασίαν ἀποδίδει εἰς τούτους ἕρους αὐτούς, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Herbart.

Κατὰ τὴν ἐνεργητικὴν καὶ ἔκουσίαν πρόσληψιν (apperzeption) ἡ προσοχὴ κατευθύνεται, καὶ μετ' αὐτῆς ἡ συνείδησις, πρὸς ὠρισμένον περιεχόμενον, ὁπότε εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἀναφαίνεται καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ἐνεργείας καὶ ἐπιδόσεως. Κατὰ τὴν παθητικὴν πρόσληψιν (perzeption) ἡ κατευθύνσις τῆς προσοχῆς καὶ τῆς συνειδήσεως καθορίζεται ἀπὸ τυχαίους ἐρεθισμούς ἢ σκοτεινὰ ἔλατῆρια. Ἡ παθητικὴ πρόσληψις εἶναι ἐκδήλωσις ὀσμῆς, ἢ ὁ ἐνεργητικὴ, ἐκδήλωσις λειτουργίας βουλήσεως, ἐνέργεια τοῦ Ἐγώ. Ἡ ἐνεργητικὴ πρόσληψις μετὰ τῶν ὑποκειμενικῶν καταστάσεων καὶ τῆς προσοχῆς ἀντιπροσωπεύει τὸ «βουλόμενον ὑποκείμενον» τὴν ἔννοιαν τοῦ Ἐγώ, τὴν ἔκουσίαν ἐκείνην προσοχὴν, ἢ ὅποια κατευθύνεται μετὰ τῆς συνειδήσεως πρὸς ὠρισμένα περιεχόμενα ἐπιδιώκουσα ὠρισμένους σκοποὺς καὶ δι' ὠρισμένων μέσων. Τὴν τοιαύτην ἐνέργειαν ὀνομάζει κυρίως πρόσληψιν (apperzeption) πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῆς παθητικῆς καταστάσεως, εἰς ἣν ὑποβάλλεται ὁ ἄνθρωπος δι' ἐπιδράσεις τυχαίων ἐρεθισμῶν καὶ τῆς ἀκουσίας προσοχῆς, τὴν ὅποιαν χαρακτηρίζει ὡς ἀπλὴν σύνδεσιν (association). Ἡ ἔννοια τῆς συνδέσεως ἐπεκράτησεν ἀνέκαθεν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ἀλλ' ὁ Wundt εὗρισκει αὐτήν, ἀπ' ἐνὸς μὲν πολλὴ στενὴν, διότι μόνον τὰς κατὰ διαδοχὴν καὶ ἀκολουθίαν συνδέσεις περιλαμβάνει, καὶ ὄχι τὰς συγχρόνους, ἀπ' ἑτέρου ἀκαθόριστον, διότι ἐμπεριέχει τὴν τε ἀπλὴν μνημονικὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν πολύπλοκον διανοητικὴν λειτουργίαν. Διὰ τοῦτο συνδέσεις παραστάσεων (assoziationen) ὀνομάζει μόνον ἐκείνας, αἱ ὅποιαι γίνονται ἄνευ λογικῆς ἐνεργείας καὶ συλλογισμῶν, διὰ τῆς παθητικῆς προσοχῆς, μηχανικῶς καὶ δι' ἀσκήσεως (Darwin). Κατὰ τὰς συγχρονικὰς καὶ παραλλήλους συνδέσεις (simultan), ἡ ὑπόχουσα καὶ ἡ προστιθεμένη παράστασις ἀποτελοῦσι σύνολον συγχρόνως διδόμενον εἰς τὴν συνείδησιν. Εἰς τὸ σύνολον δὲ τοῦτο συμβαίνουσι συγχωνεύσεις κανονικῶς συνδεδεμένων αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων (ἤχοι, παραστάσεις χῶρου κλπ.), συνδέσεις διαφόρων εἰδῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων διατελουσῶν ἐν σχέσει πρὸς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον (συμπλοκαὶ κατὰ τὸν Herbart) ἀφομοιώσεις (μέρους διὰ τοῦ ὅλου καὶ τὰνάπαλιν). Αἱ διάφοροι κατὰ διαδοχὴν συνδέσεις δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Wundt, κανονικαὶ καὶ κατὰ νόμους συνδέσεις κατ' ὁμοιότητα, χωρικῆς συνυπαρξίας, χρονικῆς ἀκολουθίας καὶ ἀντιθέσεως, ἀλλὰ μᾶλλον ἔννοιαι μερικαί. Ἡ κατὰ ταυτότητα ἢ ὁμοιότητα σύνδεσις «συνίσταται εἰς σχηματογραφικὴν παράστασιν τῶν λειτουργικῶν τούτων, κατὰ τὰς ὁποίας τὸ κύριον περιεχό-

μενον αὐτῶν καὶ πρὸ παντὸς ἢ στενῆ σχέσις πρὸς τὰς συγχρονικὰς ἀφομοιώσεις δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν». Ἐπικρατεῖ δὴλαδὴ πάντοτε ἡ «ἐσφαλμένη ἐξαντικειμενίκευσις τῶν παραστάσεων», ὅτι μόνον «ἀλλασσοῦσας καὶ παρερχομένας λειτουργίας παραστάσεων» καὶ ὄχι «σταθερῶς ἐπανερχομένας καὶ ἐπανεξαφανιζομένας παραστάσεις» ἔχομεν πρὸ ἡμῶν. Ἡ ἀπλουστάτη μορφή τῆς συγχρονικῆς ἢ κατὰ παράλληλον τρόπον συνδέσεως εἶναι ἡ γ ν ῶ σ ι ς, ἐνῶ ἡ ἀπλουστάτη μορφή τῆς διαδοχικῆς συνδέσεως εἶναι ἡ ἀ ν α γ ν ῶ ρ ι ς ι ς. Ὅταν ἡ προκύπτουσα παράστασις λαμβάνηται ὡς προϋπάρξασα, τότε ἔχομεν διαδοχικὴν μνημονικὴν ἐνέργειαν. Πᾶσαι αἱ μνημονικαὶ λειτουργίαι ἀνάγονται εἰς τὴν διαδοχικὴν σύνδεσιν καὶ σχηματίζουσι ἐνιαίαν ψυχικὴν λειτουργίαν. Δὲν ὑπάρχει «ἐλευθέρα ἀνοδος τῶν παραστάσεων εἰς τὴν συνείδησιν, διότι παντοῦ καὶ πάντοτε ὑπάρχουσι διάμεσα σημεῖα ἐκφεύγοντα τὴν προσοχὴν καὶ συντελοῦντα εἰς τὴν σύνδεσιν, λ. χ. Ἡ παγίστασις «ἔντομον» συνδέει τὰς παραστάσεις «ἀνθήσις—βόμβος». Τὰς τοιαύτας συνδέσεις ὀνομάζει ὁ Wundt ἐμμέσους, Μεταξὺ τῶν διαδοχικῶν καὶ τῶν συγχρονικῶν ἢ κατὰ παραλληλίαν συνδέσεων δὲν ὑπάρχει οὐσιώδης διαφορά. Αἱ διαδοχικαὶ ἐμπεριέχουσι τὰς συγχρονικὰς, ἐφ' ὅσον τὰ μέλη αὐτῶν δὲν εἶναι ἄλλα ἐκτὸς ἐκείνων, τὰ ὅποια διὰ στοιχείων ἀπετέλεσαν συγχωνεύσεις, ἀφομοιώσεις, συμπλοκαὶς καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν δὲν εἶναι παρὰ συνδέσεις τῶν ἤδη συνδεθέντων μερῶν. Ἡ σύνδεσις ἔχει μεγίστην σημασίαν διὰ τὴν ἐμβάθυνσιν εἰς τὰ κατὰ τὸν ψυχικὸν βίον, διότι δι' αὐτῆς ἐκ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν συναισθημάτων σχηματίζονται νέα λειτουργίαι καὶ νέα ψυχικὰ φαινόμενα. Οὐχ' ἴστρον ὅμως ὑπάρχουσι καὶ λειτουργίαι συνειδήσεως μὴ δυνάμεναι νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἐπαρκῶς δι' αὐτῆς. Αἱ ἔννοιαι λ. χ. δὲν ἐρμηνεύονται διὰ τῆς συνδέσεως τῶν παραστάσεων, διότι διαφέρουσι ταύτων ὡς ἐμπεριέχουσαι, ὄχι μόνον τὴν ἐνέργειαν γνώσεως καὶ ἀναγνωρίσεως, ἀλλὰ καὶ τὴν συνείδησιν «ὅτι ἡ μία παράστασις, ὡς ἔννοια ἔχει ἀντιπροσωπευτικὴν ἀξίαν». Ἡ συνείδησις αὕτη συνοδεύεται πάλιν ἀπὸ ὄρισμένον συναίσθημα τῆς ἐννοίας, τὸ ὅποion διαφέρει τοῦ συναίσθηματος τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ στηρίζεται μᾶλλον εἰς εἰάφορον τοῦ περιστασίαν ἐνέργειαν, τὴν ὁποίαν δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ὡς κρίσιν συμβαίνουσαν ὑπὸ λανθάνουσαν ἢ μηχανικὴν μορφήν.

Τὸ ὑποκειμενικὸν γνῶρισμα τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν τῆς συνειδήσεως εἶναι, κατ' ἀντιδιαστολήν πρὸς τὴν σύνδεσιν (assoziation), τὸ συναίσθημα τῆς ἐνεργείας, διὰ τούτου δὲ πᾶσαι αἱ διανοητικαὶ ἐνσυνείδητοι λειτουργίαι χαρακτηρίζονται ὡς ἐνεργητικαὶ ἢ ἐκούσαι προσ-

λήψεις. Τὸ ἐξ ἀντικειμένου χαρακτηριστικὸν τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν συνίσταται εἰς τὸ ὅτι ἀρχίζουσι κατὰ κανόνα διὰ συνολικῶν (συγχρονικῶν) παραστάσεων ἐνῶ κατὰ τὰς διαδοχικὰς παραστάσεις ἢ μία παράστασις φέρει εἰς τὴν ἄλλην. «Τὸ χαρακτηρίζον τὰς λειτουργίας βουλήσεως καὶ προσοχῆς συναίσθημα ἐνεργείας ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε τὸ κατὰ τὰς ἐνεργητικὰς προσλήψεις (apperzeption) δεδομένον ψυχικὸν περιεχόμενον νὰ προστίθεται εἰς τὰς σχηματισθείσας ἤδη συνδέσεις». Δύνανται ἐπομένως αἱ συνδέσεις νὰ προκαλῶσι λειτουργίας βουλήσεως, χωρὶς νὰ ἐπηρεάζωνται ὁμοῦς ἀμέσως παρ' αὐτῶν.

Ἡ πρόσληψις (apperzeption) συνδέει καὶ χωρίζει. Ὑπὸ τὴν ἀπλουσιότητα αὐτῆς μορφήν συσχετίζει δύο περιεχόμενα πρὸς ἄλληλα καὶ συγκρίνει αὐτά. Αἱ βάσεις δὲ τῆς τοιαύτης συσχέτισεως, αἱ ὁποῖαι ἐνυπάρχουσι κατὰ τὰλλα εἰς τὰ μονομερῆ ψυχικὰ φαινόμενα καὶ τὰς συνδέσεις αὐτῶν, συνίστανται εἰς ἰδιαιτέραν προσληπτικὴν ἐνέργειαν, διὰ τῆς ὁποίας ἡ σύνδεσις αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν γίνεται ἰδιαίτερον περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως, παρὰ τὴν σύνδεσιν καὶ σχέσιν αὐτῆς πρὸς τὰ λοιπὰ ἀλληλοσυνδεδεμένα περιεχόμενα. Ἡ σύγκρισις προσδιορίζει τὰ κοινὰ καὶ τὰ διακριτικὰ σημεῖα, δύναται δὲ «ὑπὸ διαφόρους περιστάσεις νὰ ἀκολουθῆ δύο διαφόρους ἀρχάς, εἴτε (καὶ τοῦτο συμβαίνει κατὰ κανόνα) τὴν ἀρχὴν τῆς σχετικῆς συγκρίσεως (τὸν νόμον τοῦ Weber) εἴτε καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπολύτου συγκρίσεως, ἡ ὁποία ἀντικαθιστᾷ τὸ πρῶτον εἶδος συγκρίσεως κατὰ περιστάσεις». Κατὰ τὴν συσχέτισιν συμβαίνει ἐνέργεια συνθέσεως, ἐνῶ κατὰ τὴν σύγκρισιν ἐκδηλοῦται ἡ ἀνάλυσις. Ἡ προσληπτικὴ σύνθεσις παράγει ἐκ συγχωνεύσεων καὶ συνδέσεων γενικὰς ἢ συνολικὰς παραστάσεις καὶ ἐκδηλοῦται ὡς ἐνέργεια φαντασίας μεταπλαστικῆς πραγματικῆς ἢ ὡς πραγματικῶν παριστανομένων ἐντυπώσεων.

Ἡ διὰ τῆς προσλήψεως ἀνάλυσις στηρίζεται εἰς ἐνέργειαν διανοήσεως καὶ εἶναι «ἀντίληψις τῶν συμφωνιῶν καὶ τῶν διαφορῶν, ὡς καὶ τῶν ἐκ τούτων ἀναπτυσσομένων ἄλλων λογικῶν σχέσεων τῆς ἐμπειρίας». Ἐν αὐτῇ ἡ διαδοχικὴ σύνδεσις μεταβάλλεται εἰς «κριτικὴν κατανομήν τῶν γενικῶν παραστάσεων». Τῆς πορείας τῆς διανοήσεως κυριαρχεῖ ἐνταῦθα ὁ «δυναδισμὸς τῶν λογικῶν μορφῶν τῆς διανοήσεως» ὁ κανὼν τῆς διαιρέσεως εἰς δύο. Ἡ γενικὴ παράστασις διαιρεῖται κατ' ἀρχὰς εἰς ὀποκείμενον καὶ κατηγορούμενον, ἀκολουθοῦσι δὲ τοιαῦτα δυναδιστικαὶ διαιρέσεις καὶ τῶν μερῶν τούτων. Ἡ «ἀρχικὴ αὕτη διαιρέσις» τῶν παραστάσεων, ὁ χωρισμὸς συστατικῶν τῶν ἐννοιῶν ἐκ τῶν γενικῶν παρα-

στάσεων, είναι κρίσις αναλυτικῆς ἢ συνθετικῆς φύσεως. Μετὰ τὴν διαίρεσιν καὶ ἀνάλυσιν φέρονται τὰ συστατικά ἐκ τῶν περιεχομένων εἰς νέας σχέσεις. Καθ' ὅμοιον τρόπον σχηματίζονται καὶ αἱ ἔννοιαι, καθ' ὃς ἡ παρὰστάσις γίνεται ἀντιπροσωπικῶς συστατικῶν καὶ γνωρισμάτων διαφορῶν, προκειμένου δὲ περὶ ἀφηρημένων ἐννοιῶν λαμβάνει τὴν μορφήν λέξεως ἢ συμβόλου. «Κρίσις ἐπομένως, εἶναι», κατὰ τὸν Wundt, «ἡ διαίρεσις μιᾶς σκέψεως, ἰδέας ἢ παραστάσεως, εἰς τὰ συστατικά αὐτῆς μέρη». Ἡ ἐννοία εἶναι προῖόν τῆς τοιαύτης διαίρεσεως. Ὅφειλομεν ὅμως νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι, κατὰ τὸν Wundt, δὲν ἀποτελοῦσιν αἱ λογικαὶ αὗται λειτουργίαι τὴν ἀρχικὴν μορφήν τῶν κατὰ πρόσληψιν ψυχικῶν λειτουργιῶν ἐπὶ τοῦ σχηματισμοῦ παραστάσεων, ἀλλ' ἡ φαντασία ἢ ὁποῖα «χωρίζει τὰς γενικὰς παραστάσεις..... ὑπὸ μορφήν ἐποπτείας κατ' αἰσθησίν... Διὰ τοῦτο ἡ ἀληθὴς φύσις τῆς φαντασίας εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ διάνοησιν ἐπὶ παραστάσεων μερικῶν κατ' αἰσθησίν. Ὡς τοιαύτη δύναται νὰ θεωρηθῆ ἢ πηγὴ πείσεως λογικῆς σκέψεως, ἐξακολουθοῦσα νὰ ὑφίσταται καὶ διακρίνηται τόσον κατὰ τὰς ἀκωνομίστους φανταστικὰς ἐνεργείας τοῦ κοινοῦ βίου, ὅσον καὶ κατὰ τὰς σκοπίμως καὶ ἐσχεδιασμένως συμβαινούσας δημιουργίας ἐν τῇ καλλιτεχνίᾳ.

Αἱ σχέσεις τῶν συνδέσεων (assoziation) πρὸς τὰς προσλήψεις (apperzeptionen) ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ Wundt εἶναι αἱ ἑξῆς: Αἱ συνδέσεις ἀναπαράγουσι, μάλιστα βασιζόμεναι εἰς ἐντυπώσεις ἕξ αἰσθημάτων, ἀπλᾶ καὶ σύνθετα αἰσθήματα καὶ συναισθήματα, ἄνευ ἐτέρων ἐπιδράσεων καὶ ἐμπερικλείουσι τὰς τάσεις πρὸς πρόσληψιν καὶ ἀφομοίωσιν. Τὸ πρῶτον ἐλατήριον προσλήψεως εἶναι ἀντικειμενικόν. «Ἐἰς τὴν κανονικὴν κατάταξιν τῶν ἐξωτερικῶν φαινομένων, τὰ ὅποια δίδονται εἰς τὴν ἐποπτείαν καὶ προκλινοῦσι τὴν σύνδεσιν, ἔγκεται ἡ σύνδεσις καὶ τῶν παραστάσεων κατὰ τὴν αὐτὴν τάξιν καὶ κανονικότητα». Τὸ δεῦτερον ἐλατήριον εἶναι ὑποκειμενικόν. Τοῦτο βασιζέται εἰς τὴν προσοχὴν, ἢ ὁποῖα «παρακολουθεῖ τὰ διάφορα μῆλη τῶν σειρῶν τῶν παραστάσεων καὶ κατόπιν συνδέει ταῦτα εἰς ἓν ὅλον». Μᾶς δίδεται λοιπὸν πρὸς τὰ ἔξω μὲν ἡ φυσικὴ σύνδεσις καὶ συνέχεια τῶν φαινομένων καὶ γεγονότων, πρὸς τὰ ἔσω δέ, ἡ διάνοησις ὡς ἡ «ἐκ τοῦ ὑποκειμένου ἀναπαγωγὴ τῆς κανονικότητος καὶ τῶν νόμων τῶν συμβαινόντων ἐν τῇ φύσει». Ἡ τοιαύτη ἀναπαγωγή πηγάζει ἐκ τῆς «κυριαρχούσης ἐπὶ τῆς συνδέσεως τῶν παραστάσεων βουλήσεως». «Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἡ ἀνθρωπίνη διάνοησις, ὅπως καὶ ὁ ἄνθρωπος καθ' ἑαυτὸν εἶναι προῖόν τῆς φύσεως καὶ συγχρόνως δημιουργημα τῆς ἰδίας αὐτοῦ πνευματικῆς ζωῆς, ἢ ὁποῖα ἐν τῇ βουλήσει εὐρίσκει τὴν ἐνότητα

ἐκείνην, ἥτις τὸ πολυπληθές καὶ πολυτοίκιον τῶν πνευματικῶν περιεχομένων συγκροτεῖ εἰς ἓν σύνολον». (Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν τοῦ W. Wundt).

Γενικοὶ κανόνες ἢ ἀξιώματα τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου.

Ἀνωτέρω ἐλέχθη ὅτι ὁ Wundt θεωρεῖ τὴν διάνοησιν ἀπόδοσιν τῆς ἐν τῇ φύσει κανονικότητος καὶ τῶν νόμων. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐν συνδυασμῷ καὶ πρὸς τὰς περὶ συνδέσεων κτὶ προσλήψεως θεωρίας, ὡς καὶ πρὸς τὴν γενικῶς ἐν τῇ ψυχολογίᾳ αὐτοῦ ἐφαρμοζομένην μέθοδον, φέροι εὐκόλως εἰς τὴν παραδοχὴν ὅτι καὶ ὁ Wundt προσπαθεῖ νὰ ὑποβάλλῃ τὰ γεγονότα καὶ τὰς λειτουργίας τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου εἰς ὁρισμένους κανόνας. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἐπιδιώκει τὴν ἀνακάλυψιν αὐστηρῶν νόμων, ἐφ' ὅσον τὰ γεγονότα τοῦ ψυχικοῦ βίου, ὅσον καὶ ἂν συντίθενται ἐκ στοιχείων, δὲν ἔχουσι μὲν τὴν σταθερότητα τῶν φυσικῶν ἀντικειμένων προέρχονται δὲ καὶ ἐξ ἑτέρων ἐσωτερικῶν παραγόντων καὶ τῆς βουλήσεως, ἐκ διαφόρων δηλαδὴ πηγῶν, μὴ δυναμένων νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς νόμους. Ὅπως δὴποτε ὁμοίως, κατὰ τὸν W. Wundt, ἐφ' ὅσον συμβαίνουσι συνδέσεις, συγχωνεύσεις κλπ. πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ τηρῶνται κανόνες ἢ ὅραϊ γενικῶς ἰσχύουσαι ἐπὶ τῶν πάσης φύσεως ψυχικῶν φαινομένων. Τοιούτους γενικοὺς κανόνας τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου διακρίνει ὁ Wundt τέσσαρας. 1) Τὸν κανόνα τῆς ἐκ συνθέσεων νέας δημιουργίας (Schöpferische Synthese). 2) Τὸν τῆς ἑτερογενείας τῶν σκοπῶν. 3) Τὸν τῆς σχετικότητος καὶ 4) Τὸν τῶν ἀντιθέσεων.

Τὸ πρῶτον ἀξίωμα ἢ ὁ κανὼν, τῆς «δημιουργικῆς συνθέσεως» στηρίζεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι: Πᾶσαι αἱ ψυχικαὶ συνθέσεις ἐμπεριέχουσι πλεον τι τοῦ ἀπλοῦ ἀθροίσματος τῶν ἐξ ὧν ἀποτελοῦνται στοιχείων. Ἡ εἰκὼν τοῦ χώρου λ. γ. καίτοι συντίθεται ἐξ αἰσθημάτων ἀφῆς καὶ ὀράσεως, ἥτοι φωτὸς ἐπὶ τῆς κόρης καὶ ἐντάσεων τοῦ συνόλου τοῦ ὀφθαλμοῦ, ἐν τούτοις περιλαμβάνει καὶ πλεον τι τῶν στοιχείων τούτων, εἶναι νέον τι. Πᾶν συμπέρασμα περιλαμβάνεται εἰς τὰς ἀποτελούσας τὸν συλλογισμόν κρίσεις καὶ ἐννοίας, ἢ πᾶν ἄθροισμα περιλαμβάνεται εἰς τοὺς προσθετέους, δὲν ἀποδίδεται ὁμοίως πλήρως δι' ἀπλῆς συμπαραθέσεως τῶν μερῶν. Τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο προῖον σημαίνει κατὰ ταῦτα, αὔξησιν ἀξίας, ὅπως διαφόρως πρὸς τὰ ἐν τῇ φύσει παρόμοια συμβαίνοντα. Εἰς πᾶν ψυχικὸν φαινόμενον δυνάμεθα, κατὰ τὸν

Wundt, νὰ ἀνεύρωμεν στοιχεῖα, ἀλλὰ πᾶν ἐκ συνδέσεως τούτων προῖον εἶναι πλέον καὶ διάφορον τοῦ ἀπλοῦ τῶν στοιχείων ἀθροίσματος. Τὸ πλέον καὶ διάφορον τοῦτο ἐπιβάλλει τὴν ἀναγνώρισιν τῆς «δημιουργικῆς ταύτης συνθέσεως» ὡς ἰδιοτρόπου ἐκδηλώσεως τοῦ ψυχικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου. Καὶ ἐπαληθεύει κατὰ τὸν Wundt τὸ ἀξίωμα τῆς δημιουργικῆς συνθέσεως εἰς τὰ παντὸς εἶδους ψυχικὰ φαινόμενα ἀπὸ τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων, ἀπὸ τῶν παραστάσεων καὶ τῶν ἀπλῶν συναισθημάτων μέχρι τῶν συνθετωτάτων καὶ ἀνωτάτων ψυχικῶν φαινομένων καὶ λειτουργιῶν. «Εἶναι ἀναμφοσβήτητον», λέγει, «ὅτι κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς γενικῆς ἐξελέξεως προκύπτουσιν ἀξία πνευματικὰ, γνωρίσματα καὶ παράγοντες μὴ διακρινόμενοι εἰς τὸ περιορισμένον ποιῶν τῶν παραστάσεων» (Προβλ. Wundt-Logik III σελ. 274).

Κατὰ τὰς ψυχικὰς ὁμοῦς λειτουργίας παρουσιάζονται συχνάκις καὶ ἔμμεσοι καὶ ἐπουσιώδεις ἐπιδράσεις, αἱ ὁποῖαι κατὰ περιστάσεις ἀποβαίνουσιν ὄροι ἀδύναστοι καὶ αἰτίαι νέων ἐπιδράσεων, ὥπως συμβαίνει λ. χ. κατὰ τὴν λειτουργίαν τῆς βουλήσεως. «Μία πράξις ἢ ἐνέργεια προερχομένη ἐξ ὁρισμένου ἐλατηρίου φέρει μετὰ τῶν ἐν τῷ ἐλατηρίῳ προεσχηματισμένων σκοπῶν καὶ ἐνεργείας μὴ περιλαμβανομένης ἀμέσως εἰς τὸν σκοπὸν τοῦτον. Ἐνῶ δ' αἱ ἔμμεσοι αὗται ἐνέργειαι ἐρχονται εἰς τὴν συνείδησιν καὶ προκαλοῦσι συναισθήματα καὶ ὄρους, ἀποτελοῦσι νέα ἐλατήρια, τὰ ὁποῖα, εἴτε τὰς ἀρχικὰς ἐνεργείας βουλήσεως καθιστῶσι συνθέτους, εἴτε ἀλλάσσουν αὐτὰς καὶ ἀντικαθιστῶσι δι' ἄλλων.»⁽¹⁾ Ἐκ τῆς ιδιότητος ταύτης τῶν ψυχικῶν φαινομένων παράγει ὁ Wundt τὸ δεύτερον ψυχικὸν ἀξίωμα τῆς ἑτερογονίας τῶν σκοπῶν. «Ἐἰς πλείστας ἐκ τῶν συνηθειῶν ἡμῶν, τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ πρὸ παντὸς εἰς τὰς διὰ μακροῦ περιελθόντος ἰσχυρούσας θρησκευτικὰς τελετὰς ἐξακολουθοῦσι νὰ ὑφίστανται τοιαῦτα ὑπολείμματα προηγουμένων σκοπῶν ὑπὸ μορφήν ἀκατανόητον καὶ ἀνερμήνευτον.»⁽²⁾ Αἱ παράθυμφοι καὶ οἱ συνοδοὶ τοῦ γαμβροῦ λαμβάνονται τώρα χάριν ἐκτελέσεως ἐθίμου καὶ πρὸς ποιικίαν τῆς τελετῆς τοῦ γάμου. Ἀρχικὸς ὁμοῦς αὐτῶν σκοπὸς ἦτο ἡ συνοδεία τῆς νέμφης ὑπὸ δούλων καὶ θεραπαινίδων καὶ ἡ συνοδεία τοῦ γαμβροῦ ὑπὸ συντρόφων κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν δι' ἀρπαγῆς τοῦ θήλαος γενομένων γάμων. Οὕτω ἀντικατεστήθη ἤδη ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς ὑπὸ ἄλλων ἐλατηρίων (σκοπῶν ἐτεροθεν γεννηθέντων).

(1) Προβλ. Einführung σελ. 110 καὶ Grundzüge d. phys. Psych. III σελ. 764.

(2) Einführ. 111.

Αἱ δημιουργικαὶ συνθέσεις κατὰ τὴν ἀναλυτικὴν αὐτῶν ἀποψιν βασιζονται εἰς τρίτον, κατὰ τὸν Wundt ἀξίωμα, τὸ τῆς σχετικότητος, ἢ τῶν σχετιζόντων χαρακτηριστικῶν. (¹) Πρόκειται περὶ τῶν σχέσεων ἐκείνων τῶν ψυχικῶν στοιχείων, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτουσιν αἱ συνδέσεις ὡς ἀναγκαῖα ἀποτελέσματα καὶ εἰς τὰ ὅποια ἐνυπάρχει ἡ βάσις διὰ τὰς νέας ψυχολογικὰς δημιουργίας. Ἐνῶ κατὰ τὸ ἀξίωμα τῆς συνθέσεως πρόκειται περὶ τῆς σχέσεως τῶν διαφόρων μερῶν πρὸς τὸ καθ' ἑξοχὴν περιεχόμενον τῶν νέων τούτων φαινομένων, κατὰ τὴν σχετικότητα πρόκειται περὶ τῆς σχέσεως καὶ ἀξίας τῶν μερῶν πρὸς ἑαυτά. Ἡ παράστασις καὶ τὸ συναίσθημα ἐκ μιᾶς μελωδίας συνίσταται καθ' ἀξίαν «ὅλως καὶ ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς ποιοτικὰς καὶ ἔντατικὰς σχέσεις τῶν τόνων». (²) Ἡ σύγκρισις τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἤχου τρίτης ἢ πέμπτης κατὰ διαφόρους τόνους ἢ κλίμακας ἀποδεικνύει τὴν διαφορὰν τῶν ποιοτικῶν καὶ ποσοτικῶν σχέσεων. Τὰ φυσικὰ φαινόμενα καθορίζονται πάντοτε διὰ τῆς χωρικῆς καὶ χρονικῆς ἀκολουθίας τῶν διαφόρων αὐτῶν καταστάσεων. Εἰς τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ὁμως, πλὴν τούτων, συμβαίνει καὶ ἡ ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν σχέσεων τῶν στοιχείων ἰδιαιτέρα ἐπίδρασις. Ταῦτα δίδουσι τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν εἰς τὰ διάφορα ψυχικὰ περιεχόμενα. Ὅπου αἱ σχέσεις αὗται παρουσιάζονται ὡς σχέσεις ποσῶν, ἐκεῖ τὸ ἀξίωμα τοῦτο λαμβάνει τὴν μορφήν νόμου τῆς σχετικότητος καὶ συγκρίσεως τῶν ποσῶν, ὅπως συμβαίνει διὰ τοῦ Νόμου τοῦ Weber. (³) Ἡ ἐποπτεία τοῦ χώρου «ἐξαρτᾶται ἐκ τῶν σχέσεων τῶν ποιοτικῶν καὶ ποσοτικῶν στοιχείων τοῦ ἀραχνοειδοῦς καὶ τῶν ἐντάσεων τοῦ ὀφθαλμοῦ κλπ. (⁴) Πάντοτε ἐπομένως ὑπάρχουσιν ἐσωτερικαὶ σχέσεις τῶν διαφόρων συστατικῶν, αἱ ὁποῖαι προσδίδουσιν ἰδιότροπον χαρακτήρα εἰς τὰ σύνθετα ψυχικὰ φαινόμενα. Πᾶν γλωσσικὸν περιεχόμενον ἀποδεικνύει τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον, διότι ὡς ἐκδήλωσις σκέψεως εἶναι κατὰ πρῶτον ἀποτέλεσμα προηγουμένων μερικῶν λειτουργιῶν συνδέσεως, ἀναπλάσεως καὶ προσλήψεως. Εἰς τὰς λειτουργίας ταύτας προστίθεται κατὰ τὸ δεύτερον στάδιον τῆς γλωσσικῆς διατυπώσεως διανοήματος μία ἀνάλυσις τῆς συνολικῆς ἐκείνης παραστάσεως εἰς τὰ μέρη αὐτῆς, καθ' ἣν τὰ μέρη ταῦτα σχετίζονται λεπτομερῶς καὶ καθ'

(¹) Πρὸβλ. Grundzüge d. ph. Psychol. III σελ. 759, Grundriss d. Psychol. σελ. 401 καὶ Einführung in d. Philosophie σελ. 111.

(²) Einführung σελ. 192.

(³) Grundriss σελ. 402.

(⁴) Grundriss σελ. 112.

δλας τὰς κατευθύνσεις πρὸς ἄλληλα. Ὑποκειμένον καὶ κατηγορούμενον, οὐσιαστικὸν καὶ ἐπίθετον, ὄμμα καὶ ἐπίρρημα κλπ. τῆς Γραμματικῆς οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ τοιαῦται συσχετίσεις ἔξ ἀναλύσεων λεπτομερειῶν (*). Μετὰ τὴν ἐργασίαν ταύτην τῆς ἀναλύσεως ἡ γενικὴ παράστασις πάλιν ἔρχεται εἰς τὴν συνείδησιν ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ, ἀλλὰ σταθερότερα καὶ σαφεστέρα.

Ὅποια εἶναι ἡ σχέσηις τοῦ ἀξιώματος τῆς δημιουργικῆς συνθέσεως πρὸς τὸ τῆς ἑτερογονίας τῶν σκοπῶν, τοιαύτη εἶναι καὶ ἡ σχέσηις τοῦ ἀξιώματος τῆς σχετικότητος πρὸς τὸ τέταρτον ἀξίωμα τῶν ἀντιθέσεων. Ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τῶν σχέσεων τῶν συναισθημάτων. Εἰς τὸν ὄναδισμόν τοῦ συναισθήματος παρουσιάζονται ἀντιθέσεις, ὅπως εὐαρέσκεια—δυσαρέσκεια, ἔξαιρις—καθησίσχαισις, ἔντασις—λύσις. «Ἡ ἀλλαγὴ ἀντιθέτων συναισθημάτων ἀξάνει τὴν ἀντίθεσιν». Ἀμέσως μετὰ τὸ δυσάρεστον τὸ εὐάρεστον παρουσιάζεται ἐντονώτερον. Ἡ παραφωνία ἀξάνει τὴν ἐπίδρασιν ἀκολουθούσης συμφωνίας. Ὁ νόμος τῶν ἀντιθέσεων δὲν ἐπιδρᾷ μόνον εἰς μερικὰ καὶ βραχείας διαρκείας φαινόμενα, ἀλλὰ καὶ εἰς μεγαλείτερα κεφάλαια ἑξελίξεως, ὅπως εἶναι αἱ διάφοροι ἡλικίαι, καὶ ἐπὶ πλέον ὄχι μόνον ἐπὶ τῶν ἀτομικῶν σχέσεων ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν περιόδων τοῦ βίου τῶν λαῶν. Ὅπως ἡ γενικὴ κατάστασις τῶν συναισθημάτων τῆς παιδικῆς ἡλικίας εὐρίσκειται εἰς ἀντίθεσιν καὶ διὰ ταύτης σχετίζεται πρὸς τὰ συναισθημάτων τῆς ἑφηβικῆς καὶ τῆς ἀνδρικῆς ἡλικίας, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐναλλάσσονται καὶ ἀντίθετοι πνευματικαὶ κατευθύνσεις εἰς τὸν βίον τῶν λαῶν, ὅπως τοῦ ὄλισμοῦ, τοῦ ἰδεαλισμοῦ κλπ.

δε'. Σχέσις ψυχικῶν καὶ φυσικῶν φαινομένων.

Ἡ σημασία τῶν ψυχικῶν ἀξιωματίων διαφρονικεῖται βεβαίως παρ' ἐκείνων, ὅσοι, ἀντὶ τοῦτων ἀναγνωρίζουσι φυσικοὺς νόμους καὶ ἐπὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ λειτουργιῶν καὶ μάλιστα τὸν νόμον συντηρήσεως τῆς ἐνεργείας. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐσχηματίσθη καὶ ἡ ἔννοια τῆς «ψυχικῆς ἐνεργείας» κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν «φυσικὴν ἐνέργειαν», βασιζομένη εἰς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι μεταξὺ ἐνὸς ὁρισμένου ποσοῦ χημικῆς ἐνεργείας, τὸ ὅποῖον προστίθεται ἔξωθεν εἰς τὸν ὄργανισμόν καὶ ἐνὸς ἴσου ποσοῦ θερμότητος καὶ μηχανικῆς ἐνεργείας, ἡ ὁποία ἀποδίδεται παρὰ τοῦ ὄργανισμοῦ, συμβαίνει φυσικὴ λειτουργία ἀποκλείουσα τὴν παραδοχὴν ἄλλων ἀξιωματίων καὶ πρὸ παντὸς τοῦ τῆς

(*) Grandriss σελ. 118.

«δημιουργικῆς συνθέσεως». Τὰ κατὰ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ὁμοῦς ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ κανονικότης τούτων δὲν περιλαμβάνεται εἰς τοὺς νόμους τῆς ἐνεργείας καὶ διὰ τοῦτο ἡ ψυχικὴ ἐνεργεῖα μετὰ τῆς ἀναγωγῆς εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐνεργητικῶν μετασχηματισμῶν ἀποτελεῖ αὐθαίρετον ὑπόθεσιν.

Ἡ μονιστικὴ ἀντίληψις, ἕφ' ἧς πηροῖζονται, κατὰ τὸν Wundt, τοιαῦται θεωρίαι λαμβάνουσαι τὸν ἄνθρωπον εἴτε ὡς φυσικὸν ἁπλοῶς, εἴτε ὡς ψυχικὸν μόνον ὄν, εἶναι ἐσφαλμένη. Μόνον ἕφ' ὅσον θὰ ἐθεώρει τὸν ἄνθρωπον ψυχοφυσικὸν ἄτομον θὰ εἶχε σημασίαν τινά. Ὡς ψυχοφυσικὸν ὄν ὁ ἄνθρωπος περιλαμβάνει τὰς ψυχικὰς λειτουργίας ὡς ἰδιότητας ἀποκλειστικὰς ἑαυτοῦ ὑποβαλλομένας εἰς ὠρισμένους καὶ ἰδιαιτέρους νόμους καὶ εἰς κανόνας οὐδεμίαν σχέσιν καὶ ὁμοιότητα ἔχοντας πρὸς τὰ ἐν τῇ ὕλῃ συμβαίνοντα. Εἶναι δὲ φυσικόν, ἀφοῦ τὸ φυσικὸν τοῦ ψυχικοῦ εἶναι διάφορον, διάφοροι γὰρ εἶναι καὶ οἱ κανόνες τῶν λειτουργιῶν ἐξ ὧν προέρχεται τὸ ἐν ἢ τὸ ἄλλο.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ λειτουργίαι ἐν τῇ φύσει καὶ ἐν τῇ ζωῇ εἰς οὐδεμίαν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν καὶ ἐπιρρῆν διατελοῦσιν, ἔπεται ὅτι δὲν εὐρίσκονται καὶ εἰς ἀντίρρασιν πρὸς ἀλλήλας. «Τὸ ἀξίωμα τῆς δημιουργικῆς συνθέσεως εἰς οὐδεμίαν ἀντίθεσιν ἢ ἀντίρρασιν εὐρίσκεται πρὸς τὸν νόμον τῆς στυθερότητος τῆς ἐνεργείας, διότι ἡ μάζα συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν καθορίζομεν ψυχικοὺς παράγοντας, εἶναι ὅλως ἀσύγκριτος πρὸς τὴν μάζαν ἐκείνην συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν μετροῦμεν φυσικὰς ποσότητας. Τὸ ψυχικὸν φαινόμενον κρίνομεν διὰ τοῦ μεγέθους ἢ ποσοῦ τῆς ἀξίας αὐτοῦ, ἐνῶ τὸ φυσικὸν διὰ τῆς ἀξίας καὶ σημασίας τοῦ μεγέθους καὶ ποσοῦ αὐτοῦ» (Περὶλ. Einführung σελ. 119). Μόνον εἶδη φυσικῆς ἐνεργείας μετασχηματίζονται χωρὶς γὰρ χάσσει τι ἐκ τοῦ ποσοῦ καὶ τῆς ἐντάσεως. Ψυχικὰ περιεχόμενα τοῦναντίον παραμένουσι καθ' ἑαυτὰ ἀμετάβλητα, διότι πᾶς μετασχηματισμὸς θὰ κατέστρεφε τὴν ἀξίαν αὐτῶν καθ' ἑαυτῶν καὶ σημασίαν. Διὰ ταῦτα λοιπὸν εἴμεθα ὑποχρεωμένοι, κατὰ τὸν Wundt, γὰρ παραδεχθῶμεν τόσον τὸ φυσικὸν καὶ ὀργανικόν, ὅσον καὶ τὸ ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν ὡς τύπους τῆς πραγματικότητος μὴ ἀντιφάσκοντας ἢ ἀντιτιθεμένους πρὸς ἀλλήλους, ἀλλὰ μᾶλλον συμπληροῦντας ἀλλήλους. Μόνον διὰ τῆς παραδοχῆς ἀμφοτέρων δύναται γὰρ ἐρμηνευθῆ ἡ ἐνότης τοῦ ψυχοφυσικοῦ ἁτόμου καὶ τὸ πλῆθος τῶν φαινομένων τῆς ζωῆς οὗτοῦ πρὸς τὰ ἔξω καὶ πρὸς τὰ ἔσω. Ἡ ἐνότης τῶν δύο τούτων μαρρῶν τῆς πραγματικότητος γίνεται κατανοητὴ κατὰ τὸν Wundt, διότι ἡ φυσικὴ ἀξία τῶν ποσῶν, ἐντάσεων καὶ ἐρεθισμῶν καὶ ἡ ψυχικὴ ποσότης τῶν ἀξιών, τὸ ποῖον δηλαδὴ, συν-

δέονται εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὑποκειμένον. Ἡ ὕλη κατ' ἀνάγκην «πρέπει νὰ νοηθῆ κατ' ἡμῶν διὰ τῶν συμφώνως πρὸς ψυχικοὺς κανόνας καὶ νόμους σχηματιζομένων παραστάσεων τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου». Ἐξ ἄλλου δὲ πάλιν τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα, τὰ ἀπλᾶ δῆλαδὴ αἰσθήματα καὶ τὰ συναισθήματα ὑποβάλλονται εἰς ὀρισμένας φυσικὰς λειτουργίας. Ἐάν λοιπὸν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν τὰς κανονικὰς ταύτας σχέσεις ἀμφοτέρων τῶν εἰδῶν τῶν φαινομένων ἀπὸ τοῦ ἀπλουστάτου μέχρι τοῦ συνθετωτάτου, εἰς τρόπον ὅστε ὁ ἀπλουστάτος νευρικός ἐρεθισμὸς νὰ ἀνταποκρίνηται πρὸς τὸ ἀπλουστάτον ψυχικὸν φαινόμενον, τὸ αἶσθημα, καὶ ἡ ἀξανα- μένη σύνθεσις τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν νὰ ἀντιστοιχῆ πρὸς τὴν αὔξησιν τῆς συνθέσεως τῶν ψυχικῶν φαινομένων, τότε φθάνει εἰς τὴν παραδοχὴν ἐνὸς μεταφυσικοῦ παραλληλισμοῦ, συμφώνως πρὸς τὸ ἀξι- ωμα τοῦ Spinoza: «Ἡ διάταξις καὶ ἡ σύνδεσις τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν διάταξιν καὶ σύνδεσιν τῶν ἀντι- κειμένων». Ἡ διάταξις ἡμῶς ἐνταῦθα δὲν εἶναι τοιοῦτου εἶδους. Ὁ Wundt ἀποδεικνύει ὅτι πρὸς τὰ ἀπλουστάτα ψυχικὰ στοιχεῖα ἀντιστοι- χοῦσι πολυσύνθετοι φυσιολογικαὶ λειτουργίαι. Διὰ τοῦτο παραδέχεται τὸν παραλληλισμὸν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν «ὅτι δὲν ὑπάρχει ψυχικὴ λειτουρ- γία ἀπὸ τῶν ἀπλῶν στοιχείων, τῶν αἰσθημάτων καὶ συναισθημάτων μέχρι τῶν πολυπλοκωτάτων λειτουργιῶν τῆς διανοήσεως, πρὸς τὴν ὁποίαν νὰ μὴν ἀντιστοιχῶσι φυσικαὶ λειτουργίαι κατὰ παραλληλίαν». Ἡ μία ὅμως σειρὰ τῶν φαινομένων εἶναι ἀδύνατον νὰ παραχθῆ ἀπὸ τῆς ἄλ- λης, ὅπως δῆλαδὴ θὰ ἠδύνατο νὰ υποτεθῆ ὅτι τὰ ψυχικὰ φαινόμενα παράγονται ἀπὸ φυσιολογικὰς λειτουργίας καὶ ἐρμηνεύονται διὰ τού- των. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα εἶναι ἐντελῶς διάφορα τῶν φυσικῶν καὶ διὰ τοῦτο δὲν ὑπόκεινται εἰς σύγκρισιν.

Ἐνῶς ὁ Wundt ἐξάγει τὰ συμπεράσματα ταῦτα ἐκ τῶν ψυχικῶν ἀξι- ωμάτων, περιορίζει τὸν παραλληλισμὸν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν καὶ ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὸ γεγονός ὅτι νὰ μὲν τὰ ψυχικὰ στοιχεῖα (αἰσθήματα καὶ ἀπλᾶ συναισθήματα) εἶναι συνδεδεμένα πρὸς φυσιολο- γικὰς λειτουργίας, «οὐδέποτε ὅμως εἶναι δυνατόν νὰ κριθῶσιν αἱ συν- δέσεις αὗται τῶν ψυχικῶν στοιχείων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰσχυόντων διὰ τὰ φυσικὰ φαινόμενα καὶ τὰς λειτουργίας νόμων, ἐφ' ὅσον μάλιστα θὰ ἐπρόκειτο νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἰδιαιτέρον ἀποτελεῖ τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν σημασίαν τοῦ ψυχικοῦ βίου». Ἰδῶς λύει τὸν Γόρδιον δεσμὸν ἐν τῇ ψυχολογίᾳ ὁ Wundt, ἀλλὰ καὶ προκαλεῖ ἀκριβῶς εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὰς ἐπικρίσεις πλείστων, οἱ ὅποιοι προσπαθοῦν νὰ ἀνακαλύψουν ἀνακολουθίας καὶ ἀντιφάσεις. Ἐάν γίνηται δεκτὸς ὁ παραλληλισμὸς,

φρονούσιν οὔτοι, ὅτι πρέπει νὰ λάβῃ γενικὴν ἰσχὺν καὶ σημασίαν. Ὁ Wundt ὁμῶς ἀντιπαράτασσει εἰς τὰς τοιαύτας ἐπικρίσεις τὴν ὤμην πραγματικότητα, ἣν καὶ αὐτὸς ἠναγκάσθη νὰ ἀκολουθήσῃ διὰ τῶν σταδίων τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐξελέξεως. Ὅταν συνέγραψε περὶ θεωρίας αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων (Beiträge zur Theorie der Sinneswahrnehmungen 1852—1862) καὶ τὰς παραδόσεις του περὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ζώου (Vorlesungen über Menschen und Tierseele 1863), διατελεῖ ἀκόμη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Lotze. Ἐπίστευε δηλαδὴ εἰς ὑπαρξὴν μιᾶς ψυχικῆς οὐσίας καὶ ἐλάμβανε τὴν φυσιολογίαν ὑπὸ δευτερεύουσαν σημασίαν κατὰ τὰς ψυχολογικὰς αὐτοῦ παρατηρήσεις. Ἀκολούθως ὁμῶς δι' ἐμβαθύνσεως ἐπέφερε μεταβολὴν εἰς τὰς θεωρίας του, ἣ ὅποια ἐξεδηλώθη εἰς τὴν πρώτην ἔκδοσιν τῆς φυσιολογικῆς αὐτοῦ ψυχολογίας (Grundzüge der physiologischen Psychologie 1874). Ἢδη ἐφάνη διατεθειμένος νὰ παραδεχθῇ ἀντιστοιχίαν τῶν φυσικῶν καὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων καθ' ἑξῆς αὐτῶν τὴν ἔκτασιν. Ἄλλ' ἔπρεπε νὰ στηρξῆ τὴν νέαν του ταύτην ἀντίληψιν καὶ διὰ τοῦτο περιῆλθεν εἰς μεταφυσικὰς θεωρίας καὶ εἰς λογικὰς, ἐξ ὧν προέκυψε κατ' ἀνάγκην ὁ ψυχολογικὸς αὐτοῦ παραλληλισμὸς.

Ὁ Wundt ὑπεραμύνεται τῶν θεωριῶν του διὰ τῶν ἐξῆς ἰσχυρῶν επιχειρημάτων: «Αἱ ἀντιρρήσεις στηρίζονται κατὰ πρῶτον εἰς τὸν συντονισμὸν μιᾶς πρωτοτύπου, ἀρχικῆς καὶ κατὰ τὰς βάσεις αὐτῆς πρὸ πολλοῦ μεταβληθείσης παρὰ τῆς ἐπιστήμης μεταφυσικῆς παρελθουσῶν ἐποχῶν, καὶ δεύτερον εἰς τὴν παραγνώρισιν τῶν πραγματικῶν προβλημάτων, εἰς ὧν τὴν λύσιν ἔχει νὰ ἀσχοληθῇ ἡ ψυχολογία.» Εἶναι πάλιν δηλαδὴ νὰ φροντίζωσι νὰ στηρίζωσι τὴν ψυχολογίαν εἰς φυσικοὺς νόμους, οἱ ὅποιοι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς, ἐνῶ ἐνδείκνυται ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάγκη νὰ παραχθῶσιν ἐκ τοῦ περιεχομένου τοῦ ψυχικοῦ βίου τὰ ἀξιώματα καὶ οἱ νόμοι πρὸς λύσιν τῶν ἰδιωτρόπων αὐτῆς προβλημάτων.

Ἐπὶ τῇ βίσει πάντων τούτων σχηματίζει ὁ Wundt καὶ τὴν ἔννοιαν περὶ ψυχῆς. Αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι, κατ' αὐτόν, εἰμὴ τὸ «ἀξίωμα τῆς ἐνεργείας» ἐν τῷ γινώσκοντι ὑποκειμένῳ, τὸ ὅποιον ἀναγνωρίζεται ἀνεξαρτήτως τοῦ δι' αὐτοῦ νοουμένου ἀντικειμένου. «Πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ ἀξίαι καὶ αἱ ἐξελέξεις καὶ ἀναπτύξεις αὐτῶν πηγάζουσιν ἐξ ἀμέσως αἰσθητῶν ἢ ἀντιληπτῶν γενομένων λειτουργιῶν τῆς συνειδήσεως καὶ μόνον διὰ τούτων κατανοοῦνται. Ἄλλὰ αὗται οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ αὐτὸ τὸ ἀξίωμα τῆς ἐνεργητικότητος τῆς ψυχῆς».

Κατὰ ταῦτα λοιπόν, ἐνῶ ὁ Lotze κατόπι πολλῶν παλιντροφῶν καταλήγει εἰς τὴν παραδοχὴν «ὅτι τὸ ζῶν περιεχόμενον (ἡ ψυχὴ) κυρίως εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διὰ τῆς ἰδιοτρόπου αὐτοῦ φύσεως, ἤτοι τῆς ἰκανότητος πρὸς τὸ ἐνεργεῖν καὶ πάσχειν, ἀποκτῆ τὴν ἰδιότητα τῆς οὐσίας» καὶ ὅτι τὴν ψυχὴν πρέπει νὰ λαμβάνωμεν ὑπ' ὄψιν «ὡς καθαρὰν ἐνέργειαν σχηματίζουσαν ἑαυτήν», ὁ Wundt ἀναχωρῶν ἀπὸ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης ἀπορρίπτει πάντα «φορέα» πᾶσαν μεταφυσικὴν (ιδεαλιστικὴν ἢ ὁλιστικὴν) οὐσίαν, ὡς πηγὴν τῶν ψυχικῶν φαινομένων. «Ὁ σκοπὸς τῆς ψυχολογίας ὡς ἐμπειρικῆς ἐπιστήμης δὲν εἶναι νὰ ἐργάζεται καὶ καθορίσῃ ἐπὶ τῇ βάσει μεταφυσικῶν ὑποθέσεων τὰς σχέσεις σώματος καὶ ψυχῆς, ἀλλ' ἐκ τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων, ἐξ ὧν προήλθε ζήτημα ψυχολογίας νὰ παραίτη καὶ καθορίσῃ τὰς σχέσεις ταύτας. Τὰ γεγονότα ἴσως ταῦτα καὶ φαινόμενα δὲν εἶναι ἄλλα ἀπὸ τὰ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως, ἢ διὰ νὰ ἐκφρασθῶμεν μᾶλλον συγκεκριμένως, εἶναι αἱ λειτουργίαι τοῦ αἰσθάνεσθαι, συναισθάνεσθαι, σχηματίζειν ἰδέας, τῶν ὁρμῶν, παθῶν καὶ τῆς βουλήσεως καὶ αἱ ἐκ ταύτης προερχόμενα πράξεις καὶ ἐνέργειαι». (1) Διὰ τοῦτο, τῶν ἢ ἰδεαλιστικὴ ψυχολογία, ὅσον καὶ ἡ ὁλιστικὴ πλανῶνται, ἐπ' ὅσον ὄχι ἐκ τοῦ δεδομένου, ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ περιεχομένου τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ἐξ ὑποτιθεμένης εἴτε ἀγνώστου καὶ μεταφυσικῆς, εἴτε ἄλλου εἴδους οὐσίας, προσπαθοῦσι νὰ παραγάγωσι τὰς ψυχικὰς λειτουργίας καὶ τοὺς νόμους αὐτῶν. Ἄλλως τε μόλις εἰσῆραχτό τις εἰς τὰς ψυχικὰς λεπτομερείας, ἦτο ἠναγκασμένος νὰ ἀφήσῃ κατὰ μέρος τὰς εἰρημένους μεταφυσικὰς κατευθύνσεις, διότι δι' αὐτῶν ἦτο ἠναγκασμένος νὰ παρακολουθῇ φανταστικὰ ἀντικείμενα, ἀντὶ νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν διαρκῶς τὴν ζῶσαν πραγματικότητα. Τοιαῦτα φανταστικὰ ἀντικείμενα ἦσαν ἡ ψυχικὴ οὐσία τοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ πνευματισμοῦ καὶ ὁ φανταστικὸς μηχανισμὸς τοῦ ἔγκερᾶλου κατὰ τὴν ὁλιστικὴν ἀντίληψιν. «Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἀπεδείχθησαν καὶ ὁ ἰδεαλισμὸς καὶ ὁ ὁλισμὸς, καὶ ἂν ἀκόμη τόσον ὑποστηρίζονται ἀμφοτέρω, ἐν ταύταις ἀνίκανοι διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν λύσιν τῶν προβλημάτων τῆς ψυχολογίας. Δι' ἀμφοτέρους προεἶχον ζητήματα, τὰ ὅποια, μίᾳ πραγματικῇ ψυχολογίᾳ ἔχουσα ὡς δόγμα τὴν μέθοδον τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πραγματεύεται τελευταίον. Τὰ ζητήματα ταῦτα εἶναι τὸ περὶ οὐσίας τῆς ψυχῆς, τὸ περὶ θέσεως αὐτῆς καὶ τὸ περὶ σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα». «Ὁ ὁλισμὸς κα-

(1) Heβλ. Einleitung in die Philosophie Leipzig 1901 σελ. 73.

ραμερίζει ὅλως τὴν ψυχολογίαν διὰ τὴν ἀντικατα-
στήσιν διὰ φανταστικῆς τινος καὶ μελλοντικῆς φυσιολο-
γίας τοῦ ἔγκεφάλου... Ἐφ' ὅσον δ' ἡ ἀποψις αὕτη παραιτεῖ-
ται πάσης ἀναγνωρίσεως ἰδιαίτερας ψυχολογίας, ἐννοεῖται ὅτι παραιτεῖ-
ται ὅλως δι' ὅλου καὶ τοῦ ζητήματος τοῦ νὰ δώσῃ εἰς τὰς πνευματικὰς
ἐπιστήμας μίαν ὁρθὴν καὶ χρησιμοποιοῦσιμον βῆσιν. Ὁ ἰδεαλισμὸς
ἀφίνει μὲν τὴν ψυχολογίαν νὰ ὑφίσταται, ἀλλὰ τὴν
πραγματικὴν ἐμπειρίαν, τὴν βῆσιν δὴλαδὴ τῆς ψυχο-
λογίας καὶ τὸ ἀντικείμενον, ἀντικαθιστᾷ δι' αὐθαιρέ-
των ὑποθέσεων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπισκοτίζεται ἡ σα-
φὴς καὶ καθαρὰ παρατήρησις καὶ ἐπεξεργασία τῶν ψυ-
χικῶν λειτουργιῶν». Ὁ «φυχοφυσικὸς ὕλισμὸς» ἀναγνωρίζει μὲν
τὰ αἰσθήματα ὡς κατ' οὐσίαν διάφορα τοῦ φυσικοῦ καὶ ὕλικου φαινο-
μένου, παρακολουθεῖ ὁμως τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν εἰς ἀνωτέρας διανοη-
τικὰς λειτουργίας ὄχι διὰ τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἀκο-
λουθίας αὐτῶν, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ταύτας διὰ φυσιολογι-
κῶν λειτουργιῶν, ἐξ ὧν δῆθεν ἐξαρτῶνται. Βεβαίως ὑπάρχουσι πλεῖστα
ἐκ τῆς ἐμπειρίας, τὰ ὅποια θέτουσιν ἐκτὸς ἀμφιβολίας τὴν σχέσιν καὶ
τὸν σύνδεσμον τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἔγκεφάλου καὶ τῶν
ψυχικῶν ἐνεργειῶν, ἡ δ' ἔρευνα τῶν τοιούτων σχέσεων διὰ τοῦ πειρά-
ματος καὶ τῆς παρατηρήσεως ἀποτελεῖ πολύτιμον ἐργασίαν. Ἀλλὰ πρὸς
τοῦτο ὁ ὕλισμὸς δὲν προσέφερε μεγάλας ὑπηρεσίας. Τοῦναντίον μάλι-
στα τὸ ἔργον τοῦτο τῆς πειραματικῆς καὶ παρατηρητικῆς ἐρεῦνης τῶν
ψυχικῶν φαινομένων προάγεται ἐπὶ τοσοῦτον, ἐφ' ὅσον μένει ἀνεπηρέ-
αστον παρὰ τῶν ὕλιστικῶν ἢ ἰδεαλιστικῶν θεωριῶν καὶ τῶν ἐπὶ τούτων
βασισμένων αἰώρων ψυχολογικῶν ὑποθέσεων.

Ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐμπειρικὰς ἐρμηνείας κυριαρχεῖ συνήθως ἡ θεωρία
περὶ συνδέσεως καὶ ἀναπλάσεως, ἡ ὅποια ἔχει καὶ αὕτη ἀνάγκην ἐρμη-
νείας, ἐφ' ὅσον αἱ συνθέσεις καὶ συνδέσεις δι' ὧν θὰ ἡρμηνεύοντο αἱ
ἀνώτεραι λειτουργίαι καὶ τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως, δὲν εἶναι, παρὰ
«γενικοὶ τίτλοι, ὑφ' οἷς τίθεται πᾶν ὅ, τι παρὰ τὰς πραγμα-
τικὰς συνδέσεις καὶ πλῆθος ἕτερον ἀκαθόριστον ἄλ-
λων ψυχικῶν λειτουργιῶν εἶναι δυνατὸν νὰ περιλαμ-
βάνῃ». Ἡ θεωρία τῶν συνδέσεων, ὅπως καὶ ἡ ἰδεαλιστικὴ καὶ νοο-
λογικὴ ψυχολογία, ἔχει ἐσφαλμένην ἀντίληψιν περὶ παραστάσεων. Αἱ
παραστάσεις λαμβάνονται ὡς οὐσίαι αἱ ὅποια σχηματίζουσι πᾶν τὸ ψυ-
χικόν, θεωροῦνται ἀβυπόστατοι καὶ τὸ συναίσθημα καὶ ἡ βούλησις
ὑποβιβάζονται εἰς τὴν μοῖραν συνοδευόντων φαινομένων τὰς παραστά-

σεις. Ἐνῶ δὲ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δὲν καθίσταται δυνατὴ ἡ ἔρμηνεία τῶν συναισθημάτων καὶ τῆς βουλήσεως, κατὰ τὴν λειτουργίαν αὐτῶν, δὲν καθίσταται ἐπίσης δυνατόν, οὔτε αὐταὶ αἱ διανοητικαὶ λειτουργίαι νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἐπαρκῶς. Ἄλλοι ψυχολόγοι λαμβάνουσι τὸ συναισθημα ὡς πρωτογενέστατον ψυχικὸν φαινόμενον. Ἄλλὰ τοῦτο κατὰ τὸν Wundt, δυσκόλως καθορίζεται καὶ ἀναλύεται. Διὰ τοῦτο ἀπομένει ἡ βούλησις ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, ὄχι ὅμως ὑπὸ τὴν μεταφυσικὴν αὐτῆς ἔννοιαν (Schopenhauer, Ed. v. Hartmann), ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνεργητικότητος, τῆς δεκτικότητος τοῦ πλάτους καὶ ἀποδόσεως αὐτοῦ δι' ἀνενεργείας, ἀντιδράσεως καὶ πράξεως. Ὅθεν ἀποδίδεται ἡ πραγματικὴ ἰδιότης τῆς ζωῆς καὶ τὸ κύριον περιεχόμενον τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς, τὸ ὅποιον προηγούμενοι ἄλλως πρὸς μὲν διετύπωνον κατ' ὁμοίον ὅμως τρόπον ἠσθάνοντο. Ὁ ὀρισμὸς τῆς ψυχῆς ὡς «ἐντελεχείας» παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς «δέσμη» τῶν περιεχομένων συνειδήσεως παρὰ τοῦ D. Hume, ὡς «ἰδιαζόντως ἔγῳ» παρὰ τοῦ Καντίου, ὡς «ἐγῶ» παρὰ τοῦ Fichte καὶ «θεμελιώδους βουλήσεως», ὡς «πρωτογενεῶς τίσεως» καὶ «βουλήσεως» παρὰ τοῦ Schelling, ὡς «ἀπολύτου πνευματικῆς ἐνεργείας» παρὰ τοῦ Hegel, «βουλήσεως» παρὰ τοῦ Schopenhauer, «τίσεως» παρὰ τοῦ Beneke κλπ. οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰμὴ ἀπόδοσις τῆς βαθέως αἰσθητῆς γινομένης κυρίας τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου ἰδιότητος.

ζ' Αἱ μέθοδοι πειραματικῆς ἐρεῦνης τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ λειτουργιῶν.

Διὰ τῶν ἀνωτέρω προσεπαιθήσεν ὁ Wundt νὰ δημιουργήσῃ ψυχολογίαν, δυναμένην νὰ λάβῃ ἐπιστημονικὴν αὐστηρῶς μορφήν διὰ τῆς ἐφαρμογῆς νόμων καὶ ἀξιωματίων ἐπὶ τῇ βίσει ὄχι ὑποθετικῶν ὑπολογισμῶν καὶ φανταστικῶν στοιχείων, ἀλλὰ ἐπὶ τῇ βίσει πειραμάτων καὶ παρατηρήσεως ἐπὶ τοῦ περιεχομένου καὶ τοῦ εἶδους τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἐμπειρίας παρὰ τοῦ ἐνσυνειδήτου ὑποκειμένου.

Τὸ πείραμα ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, κατὰ τὸν Wundt, σκοπὸν ἔχει νὰ ἀναλύῃ μὲν τὸ περιεχόμενον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, νὰ προσδιορίσῃ δὲ τὰ στοιχεῖα τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου κατὰ τὰς ἰδιότητας αὐτῶν ὡς πρὸς τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν καὶ νὰ ὀρίσῃ ἀκριβῶς τὰς σχέσεις τῆς ὑπάρξεως καὶ συνακολουθίας αὐτῶν. Πρὸς τοῦτο διαίρει τὴν ὅλην τῆς ψυχολογίας τοῦ ἀτομικοῦ βίου εἰς τρία μέρη πραγματευόμενα: 1) περὶ τῶν ψυχικῶν στοιχείων, 2) περὶ τῶν ψυχικῶν εἰκόνων καὶ καταστάσεων καὶ 3) περὶ τῆς σχέσεως καὶ ἀλληλουχίας τῶν ψυχικῶν εἰκό-

νων καὶ καταστάσεων. Εἰς τέταρτον μέρος πραγματεύεται περὶ ἀνωτέρων ἐξελίξεων τοῦ ἀτομικοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου κατ' ἀλληλεπίδρασιν. Ἀναλόγως πρὸς τὴν τριχοτομίαν ταύτην εἰσάγει καὶ τριπλὴν μέθοδον ἦτοι: 1) τὴν ψυχοφυσικὴν Μέθοδον, 2) τὴν Μέθοδον τῆς ἀναλύσεως τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων καὶ 3) τὴν Μέθοδον τῆς ψυχολογικῆς μετρήσεως τοῦ χρόνου.

Ἡ ψυχοφυσικὴ μέθοδος ἐρευνᾷ τὰς φυσικὰς ἐπιδράσεις καὶ τοὺς ἐρεθισμούς, τὰς φυσιολογικὰς λειτουργίας καὶ τὰ αἰσθήματα ὡς στοιχεῖα τῆς ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Προτίθεται δὲ νὰ καθορίσῃ τὴν ἔκτασιν καὶ τὰ ὄρια τῆς ἐπιδράσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ, καὶ νὰ ἐξακριβώσῃ τὰς σταθερὰς καὶ κανονικὰς σχέσεις ἀφ' ἑνὸς μὲν μεταξὺ τῶν φυσικῶν καὶ τῶν φυσιολογικῶν λειτουργιῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ μεταξὺ τῶν αἰσθημάτων.

Ἡ ἀνάλυσις τῶν αἰσθημάτων καὶ ἀντιλήψεων ἀσχολεῖται εἰς τὰ στοιχεῖα τῶν πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν εἰκόνων, ἦτοι τῶν παραστάσεων ἤχου, χρόνου καὶ χώρου καὶ ἐρευνᾷ τοὺς νόμους, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ σύνθεσις. Τὰ στοιχεῖα τῶν ἀντιλήψεων, δηλαδὴ τὰ αἰσθήματα, δύνανται νὰ καθορισθῶσιν, ἢ ἀμέσως διὰ τοῦ πειράματος καὶ κατ' αὐτὸν ἐπίσης τὸν τρόπον νὰ συγχωνευθῶσιν εἰς πνευματικὰς καὶ ψυχικὰς εἰκόνας, ἢ ἐμμέσως διὰ μεταβολῆς τῶν ὄρων τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀντιλήψεων, τῶν ἐρεθισμῶν, ἢ τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν καὶ παραγωγῆς συμπερασμάτων ἐκ τῶν οὕτω προκυπτόντων ἀποτελεσμάτων. Ἡ ἀμεσος μέθοδος ἐργάζεται συνθετικῶς, ἐφαρμόζεται ὅμως μόνον ἐκεῖ ὅπου τὰ στοιχεῖα ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς πράγματι μεμονωμένως παρουσιάζονται καὶ διὰ φυσικῶν καὶ φυσιολογικῶν σχέσεων δύνανται νὰ παραχθῶσι κατὰ βούλησιν. Τοῦτο ἀφορᾷ μόνον τὰς παραστάσεις τοῦ τόπου καὶ ἤχου. Δι' ὅλας τὰς λοιπὰς ἀντιλήψεις γίνεται χρῆσις διὰ τοῦτο τῆς ἐμμέσου ἢ ἀναλυτικῆς μεθόδου.

Ἰάντα τὰ τοιοῦτου εἶδους πειράματα ὅμως κατὰ βάθος δὲν ὑπερβαίνουν τὰ ὄρια τῶν ἀντικειμενικῶν ἢ ὕλικῶν σχέσεων, διότι ἀναλύουσι μὲν καὶ χωρίζουσι τὰς σχέσεις τῆς ἀλληλεξαρτήσεως μεταξὺ ἐρεθισμοῦ καὶ αἰσθήματος, ἢ μεταξὺ τῶν περιπλοκῶν τῶν αἰσθημάτων, τὴν ἀνάπλασιν ὅμως καὶ τὰς παραστάσεις ἐξ ἀναμνήσεως δὲν δύνανται ἀμέσως νὰ ἀναλύσωσιν. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς εὕρισκεται τὸ χάσμα μεταξὺ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ, τὸ ὁποῖον ὁ Herbart, ὁ Weber καὶ ὁ Fechner ἐνόμιζον ὅτι ἐγεγύρωσαν καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Wundt δὲν κατώρθωσε νὰ πληρώσῃ. Καὶ τονίζει μὲν κατὰ τῶν ἀντιρρήσεων τοῦ νομ. Kries, ὅτι κατὰ τὰς ψυχικὰς μετρήσεις πρόκειται περὶ συγκρίσεως δύο διαφορῶν

αἰσθημάτων ὡς πρὸς τὸ αἰσθητὸν καὶ ἀντιληπτὸν τῆς διαφορᾶς καὶ διὰ τῆς κρίσεως περὶ τοῦ ὁμοίου ἢ διαφόρου ἀποδίδεται ἡ αὐτὴ ἀξία, ὅπως καὶ ὅταν πρόκειται περὶ δύο χωρικῶν ἐκτάσεων ἢ χρονικῶν ἀποστάσεων, ἀλλὰ πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον ἀπαντᾷ πολὺ ἠρηθῶς ὁ Münsterberg «ὅτι ἐὰν ἀποφαινώμεθα περὶ τεσσάρων αἰσθημάτων ὅτι μεταξὺ τοῦ ἑνὸς ζεύγους ὅπως καὶ μεταξὺ τοῦ ἄλλου ὑφίσταται ἀντιληπτὴ διαφορά, ἡ ἀπόφανσις αὕτη οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν, ἐὰν δὲ ἰσχυρίζομεθα ὅτι ἡ διαφορά μεταξὺ τοῦ ἑνὸς ζεύγους εἶναι τόσον ἀντιληπτὴ ὅσον καὶ ἡ μεταξὺ τοῦ ἄλλου, τότε ἡ ἀπόφανσις εἶναι μᾶλλον ἀνθραίρετος, ὅπως τὴν ἐθεώρει καὶ ὁ γ. Kries». Ἄλλὰ πρόκειται πάντοτε περὶ παλαιᾶς ἑλλείψεως διαιωνιζομένης ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ψυχολογίας. Χρόνος καὶ χώρος συνδέονται ἀρηρίτως πρὸς τὰ ἐξ ἀντικειμένου φαινόμενα καὶ τὰ χρονικὰ καὶ χωρικὰ ταῦτα γνωρίσματα τῶν ἀντικειμένων εἶναι δυνατὸν νὰ λαμβάνωνται ὡς μέτρα ἀντικειμενικῆς μορφῆς. Τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ὅμως εἶναι ὑποκειμενικῆς μορφῆς. Αἱ διαφοραὶ αἰσθημάτων εἶναι δυνατὸν νὰ σχετίζωνται πάντοτε πρὸς δύο ἐσωτερικὰ φαινόμενα ὅπως ὁρισμένα, διὰ τὰ ὁποῖα μᾶς λείπει τὸ ἀπόλυτον καὶ ἐξ ἀντικειμένου μέτρον, διότι δὲν δυνάμεθα νὰ λήψωμεν αὐτὰ ἀντικειμενικῶς. Καὶ ἐὰν δ' ἀκόμη ἡ διαφορά ἦτο δυνατὸν νὰ προσδιορισθῆ κατὰ μίαν σχέσιν, δὲν θὰ εἶχε γενικὴν ἀξίαν καὶ ἐφαρμογὴν ἢ μονομερῆς αἴτια περίπτωσις. Ὁ Wundt προσπαθεῖ νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἑλλειψὺν ταύτην τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας διὰ τῆς τρίτης μεθόδου, ἥτοι τῆς μεθόδου τῶν ψυχικῶν χρονικῶν μετρήσεων. Ἡ μέθοδος αὕτη ἐπιδιώκει διὰ πειραμάτων τὴν παρακολούθησιν καὶ παρατήρησιν τῆς ἑμμονῆς καὶ ἀλλαγῆς τῶν παραστάσεων ὑπὸ ἰσχυροῦς μορφῆς. Λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὸ ποιὸν καὶ ποσὸν τῶν αἰσθημάτων, παρατηρεῖ ὅτι πρόκειται περὶ παραλλήλων καὶ διαδοχικῶν συνδέσεων, αἱ ὁποῖαι προκύπτουσιν ἐκ τοῦ ποιοῦ τοῦ περιεχομένου τῶν παραστάσεων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φέρει εἰς τὸν νοῦν τὰς μεθόδους τῶν ἄλλων ψυχολόγων. Ὡς πρὸς τὸ ποσόν, δίδεται ἡ μέθοδος τοῦ προσδιορισμοῦ δι' ἐξωτερικῶν πειραμάτων κατὰ πρῶτον τοῦ χρόνου ἀντιδράσεως μεταξὺ ἐρεθισμοῦ καὶ αἰσθήματος καὶ τῆς συγκρίσεως κατόπιν τῶν χρονικῶν διαφορῶν, αἱ ὁποῖαι προκύπτουσιν ἐκ παρηλλαγμένων ἀντικειμενικῶν καὶ ὑποκειμενικῶν ὄρων ἀντιλήψεως. Ὁ Wundt διαβλέπει εἰς πάντα ταῦτα δύο σπουδαῖα βοηθητικὰ τοῦ πειράματος μέτρα, ἥτοι τὸν φυσικὸν ἐρεθισμόν, τοῦ ὁποῦ καμνόμενον χρῆσιν διὰ τὴν παραγωγὴν ἢ ἀλλαγὴν μιᾶς ψυχικῆς λειτουργίας, καὶ τὰς σωματικὰς ζωικὰς ἐξωτερικεύσεις τοῦ ὑποπείραμα-

τισμὸν προσώπου, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ ἐκτιμηθῶσιν ὡς γνωρίσματα τῶν ψυχικῶν γεγονότων. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν πάσας τὰς μεθόδους τῆς πειραματικῆς ψυχολογίας εἰς μεθόδους ἐρεθισμῶν καὶ ἐντυπώσεων καὶ εἰς μεθόδους ἀντιδράσεων καὶ διατυπώσεων.

Ἡ μέθοδος ἐρεθισμοῦ, ἐπιδράσεως ἢ ἐντυπώσεως προϋποθέτει «τὴν ἐκ μέρους τοῦ ἐρεθισμοῦ πρόκλησιν ἀλλαγῆς τῆς ψυχικῆς καταστάσεως κατὰ τὸ δυνατόν ἀμέσως ἐκ τῆς ἐπιδράσεως αὐτοῦ προερχομένης». Διὰ τοῦτο ἡ πειραματικὴ ἔρευνα εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ περιορισθῇ εἰς ἀρχικὰς κατὰ τὸ δυνατόν λειτουργίας, δηλαδὴ εἰς αἰσθητά καὶ ἀπλὰς παραστάσεις χρόνου καὶ χώρου. Καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἔχομεν τρεῖς κατευθύνσεις τῆς μεθόδου. α) Τὴν κατεύθυνσιν τῆς παραλλαγῆς τοῦ ἐρεθισμοῦ. Μεταβάλλομεν καὶ παραλλάσσομεν λ. χ. πηλὸν ἢ ἔντασιν τοῦ ἐρεθισμοῦ, μέγεθος ἢ εἶδος τῆς χωρικῆς εἰκότος, διὰ νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς ἀλλαγὰς τῶν αἰσθημάτων, τῆς προσοχῆς κλπ. β) Τὴν κατεύθυνσιν τῆς ἀναλύσεως συνθέτων ἐπιδράσεων ἐρεθισμῶν εἰς τὰ μέρη αὐτῶν, ὅπως λ. χ. κατὰ τὴν ἀνάλυσιν μιᾶς παραστάσεως ἤχου εἰς τοὺς μερικοὺς αὐτῆς τόνους. γ) Τὴν κατεύθυνσιν τῆς συνδέσεως τῶν ἐρεθισμῶν, ὅπως δηλαδὴ ὅταν πρόκειται περὶ ἐνώσεως διαδοχικῶν τόνων εἰς ἤχους καὶ περὶ παρατηρήσεως τῶν συνδεομένων πρὸς ἀλλαγὰς καταστάσεων ἐπιδράσεων τῶν αἰσθημάτων καὶ παραστάσεων. Αἱ δύο τελευταῖαι κατευθύνσεις ἐρημοδόσησαν ἐπιτυχῶς παρὰ τοῦ Helmholtz.

Ἡ μέθοδος διατυπώσεως καὶ ἐξωτερικεύσεως περιορίζεται εἰς τὴν παρατήρησιν πασῶν τῶν ἐν συνδυασμῷ πρὸς ψυχικὰς λειτουργίας ἐκδηλουμένων σωματικῶν μεταβολῶν, ὅπως εἶναι οἱ μορφασμοί, αἱ παντομιμικαὶ κινήσεις, αἱ ἀλλαγαὶ σφυγμοῦ, ἀναπνοῆς κλπ. Σκοπὸς αὐτῆς πρὸ πάντων εἶναι ἡ ἔρευνα τῶν συναισθημάτων καὶ τῶν θυμικῶν κινήσεων, αἱ ὁποῖαι ἐκδηλοῦνται ἐμμέσως διὰ τῶν εἰρημένων ἐκφραστικῶν κινήσεων καὶ εἰς ταύτας καὶ μόνον ἐξαντικειμενικεῦνται.

Ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῆς μεθόδου ἐπιδράσεως καὶ ἐρεθισμοῦ καὶ τῆς μεθόδου διατυπώσεως καὶ ἐκδηλώσεως ἔχομεν τὴν μέθοδον τῆς ἀντιδράσεως. Κατ' αὐτὴν τὸ ὑπὸ πειραματισμὸν πρόσωπον ἀναλαμβάνει νὰ ἀντιδρᾷ εἰς ὁρισμένον ἐρεθισμὸν ἀμέσως κατὰ τὸ δυνατόν, νὰ ἀνασηκῶνῃ δηλαδὴ τὴν χεῖρα, νὰ ἐκφωνῇ ἅμα τῇ ἐπιδράσει τοῦ ἐρεθισμοῦ κλπ. Ἡ μέθοδος αὕτη διὰ τῆς προσθήκης ἀπλῶν κατ' ἐκλογὴν ἐνεργειῶν δύνανται νὰ παραλλάξῃ διαφοροτρόπως καὶ νὰ γίνῃ μᾶλλον σύνθετος. Ἐχει δὲ σημασίαν διότι ὑποβάλλει εἰς πειραματικὴν

ἔρευναν λειτουργίας βουλήσεως ἐν γένει. Εἰς τὰς τρεῖς ταύτας θεμελιώδεις μεθόδους τῆς ἐπιδράσεως, ἐξωτερικεύσεως καὶ ἀντιδράσεως, ἢ ὅπως ὀρθότερον θὰ διευκρινῶμεν τοὺς ὅρους, τῆς ἐπιδράσεως (reiz), τῆς ἀντιδράσεως (aussetzung) καὶ τῆς ἀντεπιδράσεως (reaktion) προστίθεται συμπληρωματικῶς καὶ ἡ τὸ ποσὸν ἔχουσα ὑπ' ὄψιν μέθοδος τῶν ψυχικῶν μετρήσεων. Αὕτη προτίθεται νὰ συγκρίνῃ τὰ ψυχικὰ φαινόμενα παντὸς εἴδους κατὰ τὸ ποσὸν καὶ τὰς εὐρισκομένας μετρικὰς σχέσεις νὰ ὑποβάλλῃ εἰς νόμους κατὰ τὸ δυνατόν. Ἔχων δ' ὑπ' ὄψιν ὁ Wundt τὰς δυσκολίας τῆς μεθόδου ταύτης ἐφοιστῆ τὴν προσοχὴν τῶν ψυχολόγων πειραματιστῶν ἐπὶ τῶν ἐπομένων τριῶν σημείων: 1) «Ψυχικὰ περιεχόμενα ὡς τοιαῦτα δύνανται μόνον πρὸς ἀλληλα, δηλαδὴ πρὸς ἑτερα τοῦ αὐτοῦ εἴδους, ὅχι ὅμως πρὸς διάφορα καὶ ἀσύγκριτα, ἀκόμη δ' ὀλιγώτερον πρὸς φυσικὰ γεγονότα νὰ συγκριθῶσιν καὶ μετρηθῶσιν. 2) Μόνον εἰς ὀρισμένας περιπτώσεις δύναται νὰ γίνῃ σύγκρισις δύο ψυχικῶν περιεχομένων. Αἱ περιπτώσεις αὗται εἶναι α) Ἡ περίπτωσις ὁμοιότητος δύο ψυχικῶν ποσῶν. β) Ἡ περίπτωσις μόλις αἰσθητῶν διαφορῶν καὶ γ) Ἡ περίπτωσις ὁμοιότητος δύο ὑπὸ τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ποσοῦ καὶ ἐντάσεως διατελούντων διαστημάτων (Grundzüge d. physiolog. Psychologie σελ. 35). 3) Αἱ ψυχικαὶ ποσότητες παρὰ τὴν φαινομενικὴν αὐτῶν ἰσότητα κατὰ τὰς ἐξωτερικὰς αὐτῶν συνθήκας, λόγῳ τῆς ἐξαρτήσεως αὐτῶν ἐκ τῆς κατ' ἐξοχὴν μεταβλητῆς γενικῆς ψυχικῆς καταστάσεως, εἶναι λίαν διάφοροι. Καὶ νομίζουσι μὲν τινες ὅτι δι' ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρων καὶ κατὰ διαφόρους ἀπόψεις πειραμάτων εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῶσι μέσοι ὅροι, διὰ τῶν ὁποίων τὰ σφάλματα κατὰ προσέγγισιν παραμερίζονται καὶ εὐρίσκεται ἡ ἀλήθεια, ἀλλ' εἰς τὴν ἀρχὴν ταύτην ἢ «μέθοδον τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ» ὁ Wundt στηρίζει ὀλιγωτέρας ἐλπίδας ἐπιτυχίας, παρὰ εἰς τὰ μετὰ προσοχῆς καὶ ἐμπεριστωμένως γινόμενα πειράματα.

α'. Ἡ θεωρία τῆς ἐξελιξεως τοῦ ψυχικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου. Ἡ Λαοψυχολογία.

Πλὴν τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ πειράματος ἐφ' ἀπείντων τῶν ψυχικῶν φαινομένων εἰς τὸν Wundt ὀφείλεται καὶ ἡ τελειότερα παρακολούθησις τῆς ἐξελιξεως καὶ τῶν συνθετωτέρων καὶ ἀνωτέρων ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν φαινομένων καὶ λειτουργιῶν. Ἡ θεωρία τῆς ἐξελιξεως ἐπὶ τῶν γεγονότων τοῦ κοινωνικοῦ βίου διὰ τῆς φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας